

A Paphosban előkerült ötezer éves szobor nyakában egy keresztet visel, amely az idol kicsinyített mása (Ciprus, Nicosia, másolat, szt.)

Honnan érkeztek szigetükre a krétaiak?

*A régészek számára (...) nem okozna meglepetést, ha kiderülne (...) a Catal Hüyükben, Hacilarban és Can Hasanban használt nyelvet a krétaiak egészen a késői bronzkorig megőrizték (James Mellaart).
Richard Rudgley¹⁶⁴*

Terrakotta játék (Kréta, Hania, HMCAM, 2007, sz.)

„A minósi kultúra kezdeti szakasza nem tekinthető az ókori görög történelem részének, amint azt az iskolai történelemtanítás egészen a legutóbbi időkig hirdette. Az ókrétai műveltség minden vonásában rejtélyként áll előttünk a szomszédos

kultúrák között; a kísérletek, hogy a görög kultúra korai fokaként magyarázzák, teljességgel csütörtököt mondtak” – írja Heinz Mode svájci régész.

Szakértői vélemények szerint a minósi civilizáció megteremtői nem voltak őslakosok a szige-

Rituális szurkálás nyomai egy terrakotta csónakon (Kréta, Hania, HMCAM, 2006. sz.)

ten. Ezt két fontos bizonyíték látszik alátámasztani: egyrészt a minószi kultúra lakossága sem nyelvben, sem szokásaiban nem volt egységes, ami többféle származásra utal. Másrészt számos hasonlóság fedezhető fel a krétaiak és más népek kultúrája, művészete és szokásai között, ami arra enged következtetni, hogy ezek a népek valaha együtt éltek, illetve eredetük közös volt. Mai ismereteink szerint Kréta lakói bizonyosan tengeren és minden irányból érkeztek a szigetre. Két fő irányt azért kiemelnek; Anatóliát és a Kükládot. A kutatások azt igazolják, hogy Kréta lakossága a több hullámban érkező csoportok összeolvadásából jött létre.

Felmerül a kérdés, nem alkottak-e egymással független szövetséget a minósziak és a nyugat-anatóliai tengerjáró népek (károk, kánaáni-főníciaiak?) A jelek azt mutatják, megállapodtak abban, hogy együttműködnek, és nem vívnak háborút egymással. Ebben a szövetségben a rokon népeket valami közös, az ősi időkig visszanyúló kulturális örökség, vallás tartotta össze.

Vajon tudta-e a nagy filozófus, Platón honnan származnak Kréta lakói? Talán ők lehettek a korai „tengeri népek” az Atlanti-óceán szigeteiről, esetleg a cró-magnoni ősemberek leszármazottai. Az apokaliptikus legendák a gigászi természeti katasztrófák emlékeiként jöttek létre, és számos figyelemre méltó hasonlóság fedezhető fel bennük. A minósziak a palotakorszakban érték el fejlődésük csúcspontját.

A bronzkor, amely a krétai kultúra kibontakozásának és megsemmisülésének tanúja volt, csaknem kétezer évig tartott, körülbelül Kr. e. 3000-tól 1000-ig.⁸⁴

Atlantisznak voltak előzményei, amelyekről ma már elég sokat tudunk. A földművelő népek igen korán megismerték a fémkohászatot, a fémművességet, és tökélyre fejlesztették a szövés-fonást. Atlantisz népének matriarchális társadalma a jégkorszaktól kezdve folyamatosan jelen volt a Földközi-tenger medencéjében és annak mellékén. A központi térség Anatólia vidéke volt, ahonnan

az ősi népek a szélrózsa minden irányába magukkal vitték tudásukat.

Ha egy népességből hiányzott a kreativitás és a természet iránti érdeklődés, ott a tudás elsorvadt. Çatal Hüyük lakói nagy feltalálók voltak, és egy ilyen karakterű közösség tudása távolabbi régiókba is eljutott. Láttam Çatal Hüyükben szövőszéken – a hajdan készített – szőnyegek mai másolatait, rajtuk a meandroid mintázatot. A régészek szerint egy-egy szőnyegminta részlete családi történetet mondott el, így ez a jelrendszer akár az írás őse is lehetett.

A peloponnészoszi Frankthi-barlangban szépen megmunkált obszidiánokat (üveges, kagylós törésű vulkáni kőzet; a kőkorszakban szerszámokat készítettek belőle) találtak, amelyeket Mélosz szigetén használtak 10 000 évvel ezelőtt. Ezek a kövek a földközi-tengeri hajózás első bizonyítékai.¹⁵⁹ Krétára jóval Kr. e. 6000 körül érkeztek telepések a tengeren át kis hajókon. Ezek a vízi járművek elbírták a telepések gabonáját, házasított állatait. Az első hajóábrázolások a kora bronzkori

Naxosz szigetéről kerültek elő, de találtak hajómodelleket a krétai Mochloszban és Palaikasztrobán is.¹⁹⁸ Nem valószínű, hogy a bevándorlók összeeskábált tutajokon indultak útnak, inkább hajókon érkeztek. Anatólia több tudósnak kedvenc kiindulási helye, mint például Childe ősrégésznek. Nem lehet afelől kétségünk, hogy Çatal Hüyük lakossága – akárcsak az őskrétai népesség a neolitikumban – a nagy istennő birodalmához tartozott. **A minószi vallásban kiemelkedő szerepet játszott a bikakultusz, akárcsak az anatóliai Çatal Hüyükben; igaz, nagy időhözrag tátong a kora neolitikum, valamint a kora minószi kréta kultusz legkorábbi adatai között.**¹⁹⁸ A különböző ütemben, de egy időben fejlődő kultúrák mind egyikének megvolt a maga fénykora, és kölcsönösen befolyást gyakoroltak egymásra. A nyugatra fekvő Ión-szigetek egyikén, Lefkaszon pedig egyértelműen kükladikus kapcsolatokra utaló tárgyakat hoztak felszínre. Ugyanezt bizonyítja a Hüdra szigetének partja mentén, Dhokosznál előkerült, kerámiával teli hajóroncs is.

A Knósszoszban előkerült egyik edényre geometrikus ábrákat karcoltak (Kréta, 2006. sz.)

Az Agia Triada-i szarkofág falán körbefutó freskón az asztalszerű oltáron a feláldozásra szánt borjú nyakából folyó vért edénybe fogják fel, egy férfi fuvolázik, egy másik gyümölcsöt helyez az oltárra (Dél-Kréta, AML, 2006, sz.)

Az Észak-Afrikában fellelhető tasszili sziklarajzokon és az egyiptomi véseteken is láthatunk olyan hajókat, amelyeket kiszáradt nádkötegekből készítették. A nád fennmarad a vízben, és kiváló tutajt lehet belőle készíteni, mellyel még a nyílt vízre is kimerészkedhet az ember. A XX. században a Rá, Thor Heyerdahl „óceánjáró hajója” is nádból készült. Az első neolitikus közösségek Kr. e. 7000 és Kr. e. 6000 közötti, valószínűleg Anatóliából eredő bevándorlásának hátterében a szárazföldi és tengeri távolságok leküzdése lehetett. Bámulatra méltó tettük oka minden bizonnyal Kréta benépesítése volt, amelyhez igen hosszú, Dél-Anatóliából Knósszoszba vezető tengeri utat kellett megtenniük.

A régészeti leletek alátámasztják azt a tényt, hogy Krétán igen korán – a korai neolitikumban, a Kr. e. VI. évezred elején – megjelentek az Afrikából és Anatóliából származó földművesek. Ezek a telepések magukkal hozták az anyaistennő vallását. A prehellén mozzanatok rejtő homéroszi

költeményből úgy tudjuk, hogy nyugatról, a „fekete lábú emberek” földjéről került a földműves civilizáció Krétára. Mások keletről származtatják a krétiakat. Evans úgy véli, hogy Kréta neolitikus vonásai sokáig megmaradtak a minószi kultúrában is. Sinclair Hood, a kréti régészet egyik legkiválóbb szakembere arról ír, hogy Kréta lehetett az első letelepedésre alkalmas földterület, amelyre ráakadtak az Észak-Afrika, Szíria vagy Anatólia partjairól útnak induló vállalkozó kedű hajósok⁸⁴

A kréti kultúra abban a rétegben gyökerezik, ahonnan az egész mediterrán-orientális műveltség. Krétán is megtaláljuk azokat a bálványokat, amelyeket francia, spanyol, máltai és anatóliai barlangok lakói formáltak meg legelőször. A kicsiny, finoman megmintázott női szobrocskákat a Magna Mater, a Nagy Anya változatainak tartják.¹⁸⁹ Azt a feltevést sem szabad teljesen elvetnünk, hogy egy anyaistennő tisztelete természetes volt a matriarchális társadalmakban.¹² Ennek

egyik nyomát fedezték fel egy mürtoszi ház feltárása során. A minósziak tehetsége a knósszoszi palota építészetében és a freskófestészet művészetében, valamint az iparművészet remekeiben csúszosodott ki.³¹

Még javában tombolt a jégkorszak, amikor a mezolitikum (átmeneti kőkor) végén érdekes sziklarajzok és plasztikák jelentek meg Spanyolországban, Franciaországban, Anatólia barlangjaiban és Észak-Afrika kőfülkéiben (labrik). A lakóhelyként szolgáló barlangok mellett voltak olyanok is, amelyeket kultikus célokra tartottak fenn. A dél-franciaországi Le Tuc d'Audoubert-barlangban két művészien megmunkált, agyagból készített bölényszobrot találtak. A lelet korát a Kr. e. XIV. évezredre teszik. A barlang szomszédos termében agyagból formált hímveszők körül hat táncoló gyermek lábnyomai maradtak fenn. A hat nyomor pontosan kivehető tánclelésekre utal. Sok barlangban furulyákra és valószínűleg más hang-

szerekből származó maradványokra bukkantak, amiből arra következtettek, hogy a kultikus táncot zene kísérhette.²⁹ Levantei művészetnek nevezték el ezt a stilizált, ugyanakkor erőteljes stílust. A levantei festészet témája általában a hétköznapi élettel kapcsolatos tevékenysége közben ábrázolt emberalakra összpontosul. Gyakran készültek táj és perspektíva nélküli jelenetek, amelyek mégis nagyfokú dinamizmust árasztanak.

A kréti nép és a kréti kultúra megítélésének nehézsége abban áll, hogy az kirí egykorú környezetéből. Láthatjuk, hogy a minószi kultúra nyugati kötődései is erősek: éppen a táncmotívum az, ami Krétát sokkal közelebb hozza a crô-magnoni embertípushoz (homo sapiens), mint kelethez. Várkonyi Nándor szerint a coguli emberek keletről érkeztek, hogy néhány évezred után letelepedjenek Krétán.¹⁸⁹ A rituális táncok az ősi világban mindenütt dívtak, de szinte sehol sem váltak az életérzés oly élményszerű kifejezőjévé, mint a kré-

Az edény égetés előtt összszeszurkált edény a vallásos rítus „kelléke” lehetett (Kréta, Hania, 2007, sz.)

Elhagyott ókori márványbánya lejárata Párosz szigetén
(2000, sz.)

taiaknál és a crô-magnoniaknál. Az elvontabb gondolkodás emberi sajátosság. A zenélés több tízezer évre vezethető vissza. A dobolás, éneklés része lehetett a rituális szertartásoknak. A fáklyafényes éjszakai ünnepek alatt a nők szent táncokat mutattak be önkívületi állapotban, hogy ily módon kerüljenek kapcsolatba az istennővel. A minósziak rituális táncaikban megérezték az élet örömét, szemben a mezopotámiai és az egyiptomi művészet monumentális nyugalmaival. A nyolchúrú lant már egy korai knósszoszi pecsétnyomaton megjelenik. Az Agia Triada-i szarkofág falán, a képen balra, asztalszerű oltár áll, rajta feláldozásra összekötött borjú, közelében egy férfi kettős sípon játszik, amely a későbbi görög *auloszra* (görögök oboaszerű fúvóhangszere) emlékeztet.¹⁸⁹

Az ibériai barlangokat (szentélyeket) már nem lakás céljára használták. A lakott barlangok boltozata ugyanis kormos volt a sok füsttől, de itt nem találták ennek nyomát. A képen nem is annyira

az ember, mint egyén, hanem sokkal inkább a csoporthoz való tartozása, tehát a figurák együttes megjelenítése az érdekes. Az ember ekkor kezdi uralni a közeget, amelyben él. Az is erősen vitatható, hogy a kőkorszaki ember – akinek szinte minden idejét a létfenntartás, az élelemszerzés kötötte le – csak úgy nekiállt volna, hogy dekorációs céllal kipingálja a barlangot vagy a kőfülkét. Sokkal valószínűbb, hogy azért tette ezt, mert a rajzoknak mágikus erőt tulajdonított, vagyis az ibériai barlangok inkább szakrális helyek voltak, mintsem lakás céljait szolgálták.¹²⁵

Tudjuk, hogy Délnyugat-Európa (Altamira, Cogul, Alpera, Minateda), továbbá Kréta, Çatal Hüyük, Egyiptom és Babilon a bikatisztelet fő színhelyei voltak.²⁶ De magának Poszeidónnak, a tengerhajózás istenének szent állata is a bika volt. A görög monda szerint Zeusz bika alakjában rabolta el Európét Föníciából vagy Kis-Ázsiából.¹ A mítosz igen régi gyökerű, a krétaiak eredetmondájánál is korábbi. Azt kell tehát vizsgálnunk, hogy e hagyományok közül melyik a legarchaikusabb. A bika ibériai kultusza a mai napig töretlen, ennek a Minótaurosstal és az Ápisz-bikákkal való összecsengése arra enged következtetni, hogy a minószinak nevezett kultúra és civilizáció valaha Délnyugat-Európára is kiterjedt, vagy fordítva. Talán a véletlenek csalfa játéka viccelt meg bennünket? Aligha. Könnyen lehet, hogy a minósziaikat összekovácsoló törzsek valamelyike a mai Spanyolország területéről érkezett, és ők hozták magukkal többek között a festés és a tánc művészetét a neolitikum elején. A tánc a homo sapiens örök tulajdonsága. Ez a stílus Afrika északi részén is feltűnik a Kr. e. VI. évezred környékén, de sokkal sematikusabban, mint az ibériai-félszigeti levantei művészetben. Ez azt bizonyítja, hogy a fekete-tengeri özönvíz után jelentős beáramlás következett be Észak-Afrika területeire is.¹³⁴ Az igazsághoz tartozik, hogy az még nem bizonyítja minden esetben a migrációt, hogy ugyanazt az állatot tisztelték. Egyiptomban például nagyon sok szent állat volt. A bika ráadásul termékenységi szimbólum, tehát egymástól függetlenül is a tisztelhetők.

Érdeemes megvizsgálni, hogy milyen kapcsolat állt fenn az Észak-Afrika, a Fekete-tenger, valamint Anatólia mediterrán partvidékén élő emberek között. A francia hadsereg ifjú tisztje, Henri Lhote néprajzkutató által felfedezett afrikai tasszili festmények, sziklarajzok ékes bizonyítékai a népek keveredésének. Az alkotásokon mind egyiptomi, mind kréta-mükénéi hatások észrevehetőek. Néger figurák sokasága mellett fehér embereket is látni a rajzokon. Lhote rengeteg képet örökített meg, és mindegyiket elemezte is.¹¹³

A tudósok egyetértenek abban, hogy a leghosszabb időszak – melyet Lhote „kerekfejű” korszaknak nevezett el – rajzain alkalmazott emberábrázolások stílusa azonos a fekete-tengeri özönvíz előtti irányzattal.¹⁴⁴ Kr. e. 6000 után megjelentek a szarvasmarhák; az új jövevények egész csordát festettek a falra. Lhote ezt a periódust marhasztor-korszaknak nevezte el.¹¹³

A tasszili műalkotások – melyek stílusa hasonlít a Çatal Hüyükben látottakra – meglepően érett és változatos népeiségről adnak hírt. Mint ha valahonnan, ismeretlen helyről érkeztek volna ide az igen fejlett ismerethalmazzal rendelkező népcsoportok. Lehetséges, hogy a vízözön után Çatal Hüyük lakossága jószágaival elvándorolt az akkor még nedves Szahara északi részébe.¹¹³

Kréta a maga korában az „újvilág” szerepét töltötte be. Olvasztótégelyében nagyon sok nép tudása egyesült. Genetikai sokszínűsége termelte ki a kréta ember sajátosságait. A különböző hagyományú és hátterű népek keveredésének serkentő hatására Kréta olyan páratlan virágzásnak indult, mint 200 évvel ezelőtt Amerika. A kereskedelem és az ennek nyomán felhalmozódó gazdagság biztosította azt a viszonylag szabad légkört, amelyben ez a minden akkorinál emberibb és világiasabb hangvétellű, páratlan kultúra felvirágozhatott. A minószi krétaiak gyarmatot alapítottak Szantorinon, Kithirán, Rodoszon, a görög szárazföldön, Cipruson, a kis-ázsiai partvidéken, és megjelentek Egyiptomban is.

A Kükládok az Égei-tenger délnyugati részén lévő harminc szigetből és szigetcsoportból áll. A Kükládok déli (különösen Mélosz és Théra) és északi (Tinosz, Párosz, Naxosz, Sziosz, a „kis Kükládok”: Kerosz és Deszpotiko, Amorgosz, Sziphnosz, Kithosz, Kea) szigeteinek legvirágzóbb korszaka Kr. e. 2200 és 1700 között volt. Ettől fogva a szigetek fokozatosan belekerültek Kréta és „fjedelmei” egyre nagyobb területre kiterjedő tengeri uralmának hatókörébe.⁶ Már a neolitikumban keresett volt a pároszi és a naxoszi márvány. A közép neolitikumból származó, anyát és gyermeket ábrázoló szobrocska került elő Szeszklóbból (Kr. e. 5000–4400).³³ A Kükládokon élő rejtélyes népek gyönyörű idolkat (bálványokat) készítettek a híres, csillogóan fehér, majdnem átlátszó márványból.³³ A Kükládok fejlődésében elsősorban a művészet és a technológia számított. A fémipar az égei-tengeri civilizáció fő erőssége volt. A kükladikus művészek által faragott márványfejek, lenyűgöző egyszerűségükben a kor égei-ten-

A „hegedűidol” az emberalak végtelen szintézise, absztrakt formája (Párosz, 2000, másolat, szt.)

A rendkívül fehéren csillogó pároszi „foltos” márványból készült ez a szobor (Párosz, 2000, másolat, szt.)

geri világának legmagasabb esztétikai színvonalát jelentették. Peter Warren, régész szerint a Kr. e. III. évezred közepén az egész égei térségben összefüggő kultúra jött létre. Az áruk és az eszmék sűrűn cserélődtek, de minden nagyobb körzet megőrizte saját kulturális hagyományait.¹⁹⁸

A termékeny, kakukkfű illatú Párosz a Kükládok harmadik legnagyobb szigete. Ősidők óta bányászták a különös finomságú, rendkívül fehéren csillogó márványt. A neolitikumban számos, jellegzetes kükladikus idol készült a pároszi márványból. Kr. u. XIX. században kerültek elő a modern művészetre emlékeztető, szikár stílusú szobrok az égei szigeteken. James Theodore Bent brit kutató az 1880-as években kezdte el az ásatásokat, és felismerte, hogy az újkőkorból, az Égei szigetvilágban létezett egy hatalmas ősi birodalom. Leginkább a leletek kora lepte meg a régészt, mivel Kr. e. 3500 és 2500 közötti időszakra datálta az Égei-tengerben virágzott kultúrát.⁶ A kükladikus társadalmat az ásványi anyagok kereskedel-

me tette naggyá. Jóval a görögök, sőt, a minószi paloták megjelenése előtt fejlett szobrászat működött az Égei-tenger szigetein. A társadalom igen fejlett volt. A kiásott márványvázák és figurák, díszes cseréptálák és ezüst ékszerek bizonyították, hogy ez az ősi nép bronzszerszámokat, fegyvereket tudott készíteni magának. Az előállított termékekből bőven jutott exportra is. Az Égei-tenger szigetein élénk kereskedelem bontakozott ki. A festéknyomok arra utalnak, hogy a feltárt idolközül sokat megfestettek. Mivel a női figurákból van több, vannak, akik úgy vélik, hogy ezek a tárgyak a szigetlakók számára fontos istennőt ábrázoltak. A stilizált szobrocskák, hátrahajló fejükkel, különösen látványosak voltak. Nem tudni, hogy a rejtélyes márványfigurákat milyen belső motivációk alapján faragták ilyené az elődök. A ciprusi Paphoszból találtak egy igen érdekes idolt. A kereszt alakú figura nyakába egy kisebb keresztet faragott a művész! A közel ötezer éves idol nagy fejtörést okozott a kutatóknak. Az idol behatóbb vizsgálata során kiderült, hogy a kis kereszt az eredeti kompozíció kicsinyített mása. A ciprusi Paphosz városát az ókori egyiptomiak alapították. A romokat Vörös Győző egyiptológus tárta fel 2004-ben.

Nagyon sok még a bizonytalanság, de Colin Renfrew régészprofesszor csapatának köszönhetően napjainkra egyre többet tudunk a rejtélyes népről. Megtalálták az Égeikum legrégebb, vallási központját Kerosz közvetlen közelében lévő, aprócska Daszkalio Kavosz-szigetén.¹⁵⁸ Keroszon és Kavoszon igen sok szobortöredékre leltek. Kiderült, a szobrokat apró darabokra törték, mielőtt Kavoszon „eltemették” őket. Meglepő, hogy a szobrokat nem a lelőhelyen, hanem valahol másutt törték össze, például Pároszon, Naxoszon, esetleg a görög szárazföldön vagy Anatólia nyugati partvidékén. A kutatócsoport megállapította, hogy Daszkalio Kavosz az ősi égei világ első és legnagyobb vallási központja volt 4500 évvel ezelőtt. A régészek elképesztő mennyiségű, több tízezer márványtöredéket hoztak napvilágra. A szobrokat valamilyen szakrális céllal temették el a szige-

ten, de emberi csontvázat nem találtak. A vallási központnak nagy lehetett a vonzereje, mert az ókoriak egészen messziről zarándokoltak Kavoszra. Az előkerült leletekből arra is következtetni lehetett, hogy mely tájegységből érkeztek a zarándokok. A kutatók szerint egy-egy ceremónia akár több napig is eltartott (ÉT–2006/39). Sinclair Hood, a kréti régészet egyik legkiválóbb szakembere szerint Kréta szigetén éppen ekkor kezdett kibontakozni egy minden korábbtól eltérő civilizáció; hamarosan virágba szökkent, és olyan lenyűgöző alkotásokat hozott létre, amelyek bámulatba ejtették az emberiséget.⁸⁴

A szobrokon fellelhető jelek értelmezésekor kutatói körökben gyakran fellángol a vita. Kréta benépesedésének egyik fő iránya éppen a Kükládok felől lehetett. Peter Warren régész szerint a neolitikor végén, a minószi kor elején Kréta északi partvonalának egyes részein a Kükládok szigeteiről származó telepések találtak otthonra. Hagyatékaik között a szigeti kultúrákra jellemző idoloikat találtak a régészek.⁶⁴

Ezek az absztrakt formára faragott emberi alakok a Kükládok kultúrájának első időszakára (Kr. e. 3200–2700) esnek. Az ilyen fehér márványfigurák jelenléte néhány kőszírban nyugvó méltóság magas társadalmi helyzetét jelölte. De találtak kanonikus kifejezést mutató szobrokat is, melyeket azért neveznek így, mert kánon, vagyis szigorú szabályok szerint készültek. Ezeket a szobrokat a mellkason összefont kar jellemzi.³³ Különösen híres – szintén fehér márványból készült –, és egyben a legbonyolultabb, a keroszi sírban talált „hár-fás” szobor (Kr. e. 2700–2500 között), amely egy illegális ásatáson került elő.⁴⁸ Igen korainak tartják a „Szaliagoszi kövér nő” szobrának készítését (Kr. e. 4000), amely egy termékenység-istennőt vagy más istenséget ábrázol. (A Vinèa kultúrában a márvány „hegedű idolk” jóval korábban, Kr. e. 5000–4000 körül jelentek meg.)

A Kükládok szigeteiről a hangsúly fokozottan áthelyeződött Krétára. Itt is találtak mívesen faragott szobrokat a neolitikumból, bár számuk nem jelentős.

Szeretem egyedül felfedezni az ismeretlen tájakat. Egyik ilyen kalandom Párosz szigetén történt meg velem. Útleírásokban olvastam az elhagyott ókori márványbányákról. Hosszú keresgélés után megtaláltam az egyik lejáratot. Több turistával együtt másztam le az elhagyott bánya bejáratáig, de ők már nem mertek tovább jönni. Uránbányász korom emlékei még élénken éltek bennem, amikor a csúszós, egyenetlen lejtős tárnán bukdácsolva haladtam lefelé. Minden félelem nélkül ereszkedtem lefelé 500 métert a göröngyös terepen, amikor egyszer csak megszűnt a lejtés. Csupán az elemlámpám fénye mutatta tovább az utat. Nem akartam hinni a szememnek, amikor lámpámmal végigpásztáztam az üreget, és mindenfelé vakító fehérséget láttam. Hát ez lenne az a híres pároszi márvány? Ebből készítették ősünk a csodaszép idoloikat? A tárna itt kétfelé ágazott, én balra fordultam. Előttem mindenhol megmunkált márványtömbök heverték szanaszét. A márvány oldalát szakszerűen megsprengelték, hogy szállítás-

A márványból készült kükladikus idol az eredeti pontos mása (Párosz, 2000, másolat, szt.)

Az Antipárosz-barlangban káprázatosan ragyognak a megvilágított cseppkövek (Görögország, 2000, sz.)

kor ne repedjen meg a kő. A szétdobált kövekből arra lehetett következtetni, hogy valami váratlan esemény történhetett, mert a „bronzkori bányászok” pánikszerűen hagyták el a terepet. Számos ok lehetett; földrengés vagy lázadás, de mindenestre többé nem mentek vissza dolgozni. Ebben az esetben is „filmszakadás” történt! Drámai élmény volt látni a félbehagyott munkát jelző nagy összevisszaságot. Emlékeim magammal hoztam egy hófehér márványdarabot. A kijáratnál német turistákból összeverődött csoport fogadott. A kezemből szorongatott vakítóan fehér márványdarab megnyerte tetszésüket. Elmeséltem élményeim, de veszemre, mert addig könyörögtek, mígnem alkalmi tárnavezető lettem, és újból meg kellett tennem a fásasztó utat.

Párosz egyik tavernájában ünnepeltük meg Zsuzsa születésnapját. Másnap átmentünk a szomszédos Antipároszra. Komppal alig negyedóra oda az út. Kocsival haladtunk a tengerparton, a távolban Párosz hegyei emelkedtek ki a hullámokból.

Nem messze tőlünk valami különös növény vonzotta tekintetünket. Egy kiszáradt agavé egyik ágán egy gyönyörű sarjvirág pompázott. Úgy gondoltam, meglepem feleségemet egy születésnap virággal. Az ajándékot beraktuk a kocsi csomagterébe, és továbbhajtottunk. Egy kis idő múlva kellemetlen bűz kezdett terjengni a kocsiban. Először gyanakodva néztünk egymásra, majd jót neveltünk, amikor rájöttünk a természet furfangjára. A virág bűzölgött a kocsiban. A tengerparti homokba ágyasztuk a növényt, majd sorsára hagytuk. Meglátogattuk Antipárosz egyik nevezetességét, egy nagyméretű cseppkőbarlangot, ahol a régészek áldozati tárgyakat találtak. A cseppköveket különböző színű lámpákkal világították meg. A tekintélyes nagyságú természetes barlang bejárata a hegytető oldalából indul lefelé. A programunk végén hiába kerestük a virágot, valaki elvitte. Bizonyára őt is jól megviccelte az „illatos” agavé.

A görög szárazföld közismerten fejlett katonai és védelmi rendszerrel rendelkezett. Egyes poliszokban a katonaság irányította a társadalmat. Itt nagy szükség volt fejlett haditechnikára és erős hadseregre, hiszen már az első telepések is fegyverrel foglalták el a területet a prehellén őslakoságtól, majd meg kellett küzdeniük a dór invázióval is, később pedig a görög poliszok között szintén komoly háborúskodásokra került sor.

A Kr. e. X. századtól kezdve a túlnépesedés és az aszályok okozta éhínség következtében görög telepések jelentek meg Kis-Ázsia tengerparti sávjában. A görögök valószínűleg a szigetvilágon keresztül fedezték fel ezt az új területet. Valószínűbb az, hogy a keletről (Anatóliából) jövő népcsoportok a görögöknél jóval korábban megtalálták, és benépesítették a Kis-Ázsia partjaitól helyenként 15-20 kilométerre lévő szigeteket, majd szigetről szigetre hajózva jutottak el Krétára.

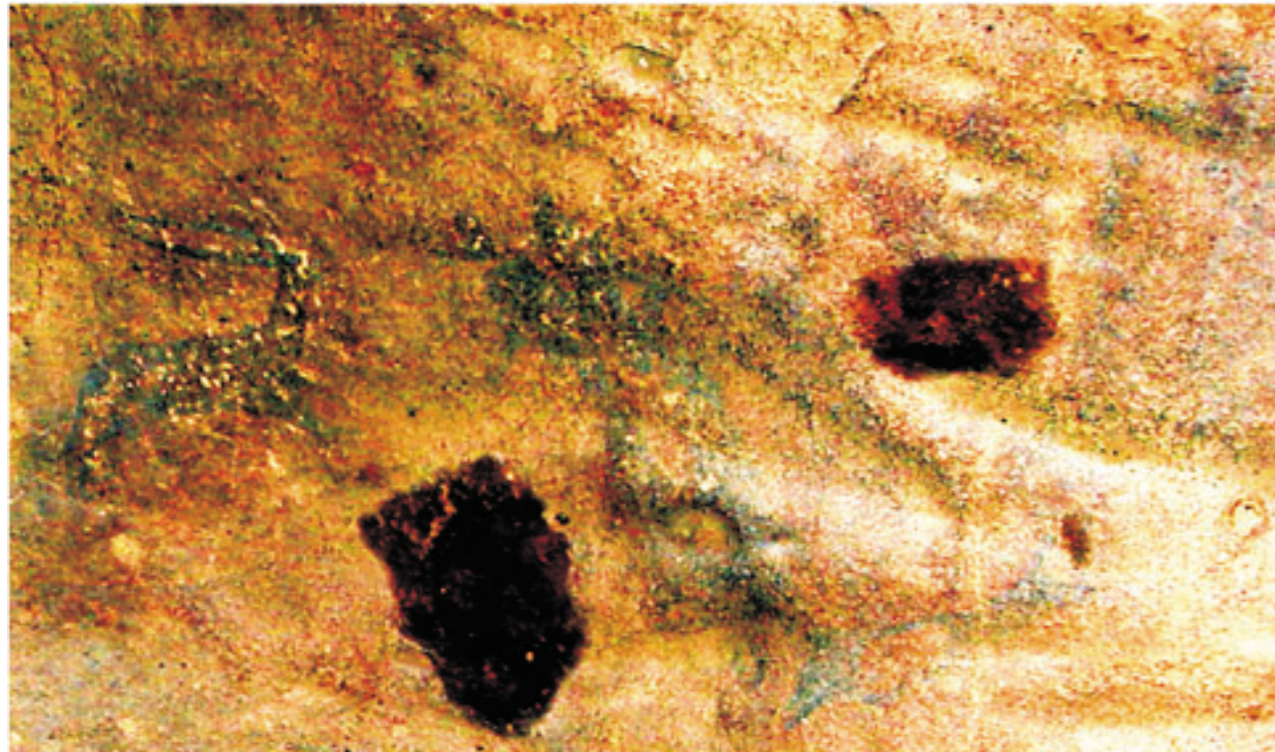
A coguli rajzok formavilága nagyon megragadott. Ezért elhatároztam, hogy utánanézek, van-e valami köze a spanyolországi rajzoknak Krétához vagy a korai anatóliai freskófestészetéhez.

A vadászjelenetet bemutató stilizált alkotást a coguli kőfülkébe 4-5 ezer évvel ezelőtt rajzolták. A karcolt ibér írásjelek a Kr. e. VI. századból valók (Barcelona, Cogul, 2006, sz.)

A coguli tánc rejtélye

A neolitikus kultúra melegágyából sarjadt ki a civilizáció; ez teremtette meg a civilizáció fejlődésének alapjait. A neolitikum semmi esetre sem csak a finoman kidolgozott kőeszközök előállítását jelentette, bár a nevét róluk kapták.
John M. Roberts¹⁶¹

Ennyi maradt a rajzokból. A sötétebb foltok a restaurátorok próbálkozásait reprezentálják (Cogul, sz.)

Ebben a fejezetben Spanyolországba szeretném elkalauzolni a tisztelt Olvasót, bár az ott leírtak nem tartoznak szorosan a minózi Kréta témaköréhez, de összefüggésben lehetnek vele. Cogulban – az Isten háta mögött – és sok más ibériai területen számos barlangrajz került elő a történelem előtti időkből. Dr. Tóth Endre – akiről nehéz eldönteni, hogy anyanyelvén vagy spanyolul beszél jobban – meggyőzött arról, hogy érdemes egy közös barcelonai utat szervezni, ha már Cogul annyira érdekelt. Üzleti okokból gyakran jár erre a környékre, és sok spanyol, illetve katalán ismerő-

se van. A Barcelona közelében élő barátja, Lázaro Martínez időközben alaposan felkészült Cogulból, és pironkodva bevallotta, hogy ez ideig nem sokat tudott a „híres” lelőhelyről. Összeállt a csapat, és egy térkép segítségével elindultunk a nagy kalandra, hogy felfedezzük a barlangokat.

Amikor megérkeztünk, a látottak megdöbbenettek bennünket. Elképzelésünk szerint egy nagyméretű barlangot kellett volna találnunk, és én azon bosszankodtam, hogy nem hoztam magammal lámpát és gumicsizmát. Rá kellett döbennem, hogy a Cogul-barlang valójában egy ma-

gányos sziklába vájt, meglehetősen kicsiny kőfülke, bár hivatalos elnevezése „barlang”. A kőfülke jobb oldalán egy mesterségesen eltömített bejáratra lettünk figyelmesek. Az elkerítés célja nyilván az lehetett, hogy az üreget felfedezni vágyó helyi lakosok ne rongálják meg a festményeket. Idegenvezetőnk elmondta, hogy a padlószintet jó egy méterrel kimélyítették, hogy az érdek-

igen fontos kulturális értékének megóvását az illetékesek ennyire hanyagul kezelik.

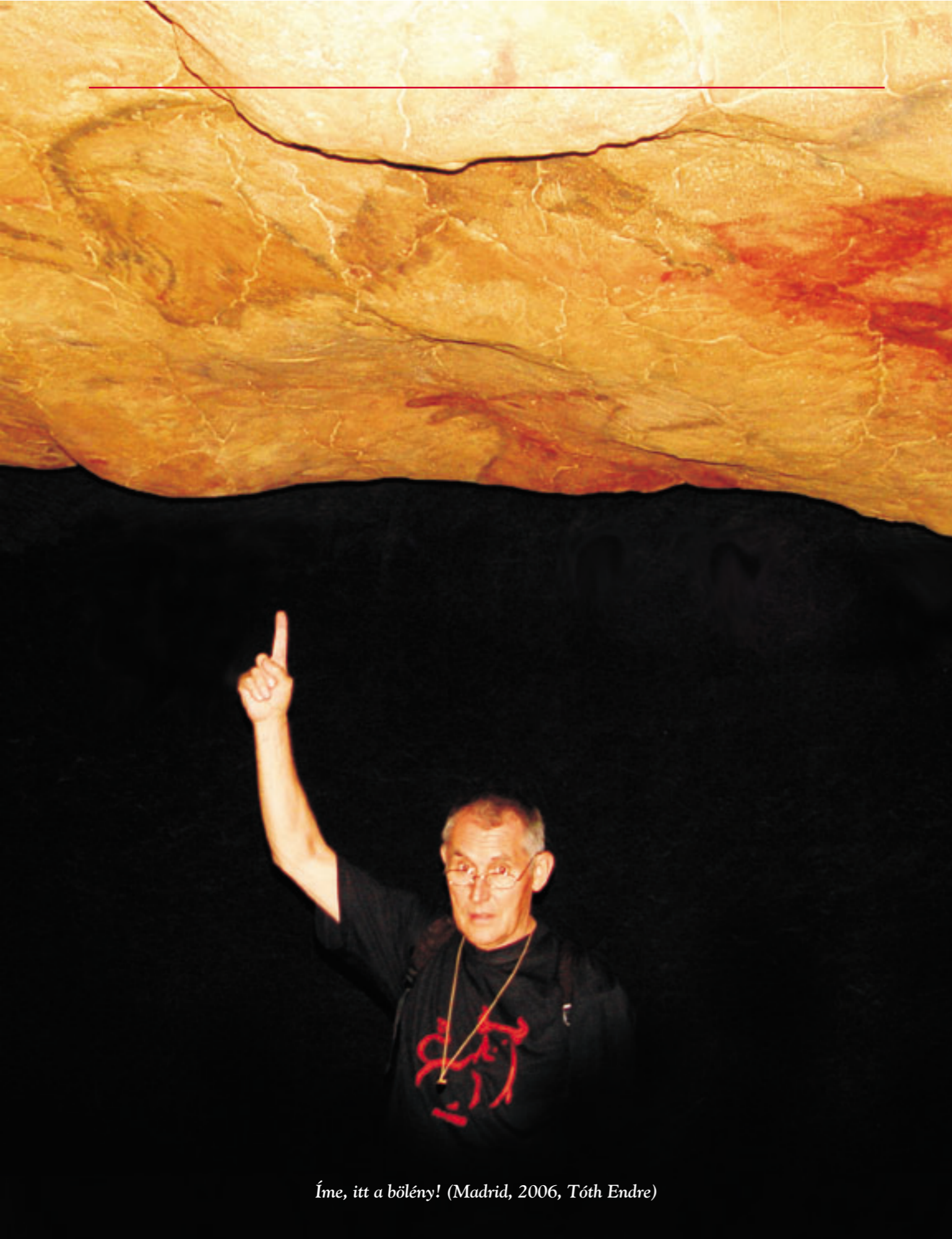
Hamar híre ment Cogul környékén, hogy két magyar érdeklődik a prehisztórikus festmények iránt. Alfonso Vallverdú, Cogul felügyelőjét különösen az érdekelte, mi szél hozott bennünket erre a tájra, és miért érdekelnek bennünket a neolitikumi rajzok. Viszonylag ritkán jönnek erre-

A coguli sziklarajzok a mezolitikum és a neolitikum lakóinak hiedelemvilágát tükrözik. A táncoló hölgyek mellett különböző korokban készült bikaábrázolásokat is láthatunk¹²⁵
(Martin Almagro Basch⁵, Lerida, 1952, Cogul, 2007, szt.)

lődők ne ériék el az alkotásokat, mert idáig is sok kárt okoztak már a tapogatásukkal. Ami még ennél is rosszabb, a látogatók egyszerűen lelocsolták a magukkal hozott ásványvízzel a fülke mennyezetét, hogy jobban láthatóvá tegyék az őskori ábrázolásokat. Nem csoda, ha már alig látszik valami a híres táncjelenetből. Magáról a festményről 1952-ben jelent meg egy tudományos könyv, amelyet egyelőre hiába kerestünk Barcelona és Madrid antikváriumaiban, senki sem hallott róla, csak Alfonso.⁵ Meglepő, hogy az emberiség egyik

felé érdeklődő külföldiek, magyarok meg egyáltalán nem. A déli órákban a spanyolok visszavonulnak a nagy hőség elől, mi meg vállalva a napszúrás veszélyét, lelkes érdeklődést mutattunk a ritka látvány iránt. Vallverdú úr – mint „rendkívüli eseményt” – jelentésbe foglalta ottlétünket, és az írást átadta a főnökeinek. Különösen meglepte, hogy majdnem többet tudtunk a rajzok történetéről, mint ő maga. Alfonso azt is elmondta, hogy főleg japán turisták látogatják Cogult, és az is meglepő, hogy érdeklődésük a festmények iránt

Íme, itt a bölény! (Madrid, 2006, Tóth Endre)

Már-már szenvedélyes. Vajon mit tudnak a japánok ezekről a rejtélyes figurákról, amiről nekünk nincs ismeretünk?¹³⁸ Alfonso szenvedélyesen magyarázott, hogy a mennyezeten éppen mit kellene látnunk, amit Endrével nagyon halovány alakzatban némi fantáziával próbáltunk elképzelni. Bosszantó, hogy a képek ennyire tönkrementek, pedig a kőfülke az UNESCO védelme alatt áll. Tekintélyes terjedelmű szakkönyv áttekintése után sajnálattal állapítottuk meg, hogy igen kevés irodalom foglalkozik a coguli festményekkel, persze nem azért, mert ezek a rejtélyes alkotások kultúr-történeti jelentősége elhanyagolható lenne! Már csak azért sem, mert ebből az időszakból még sehol a világon nem találtak hasonló témájú rajzokat. A képeket többféleképpen értelmezik. Én az őskor jó ismerője, Antoni Marí Muñoz véleménye-

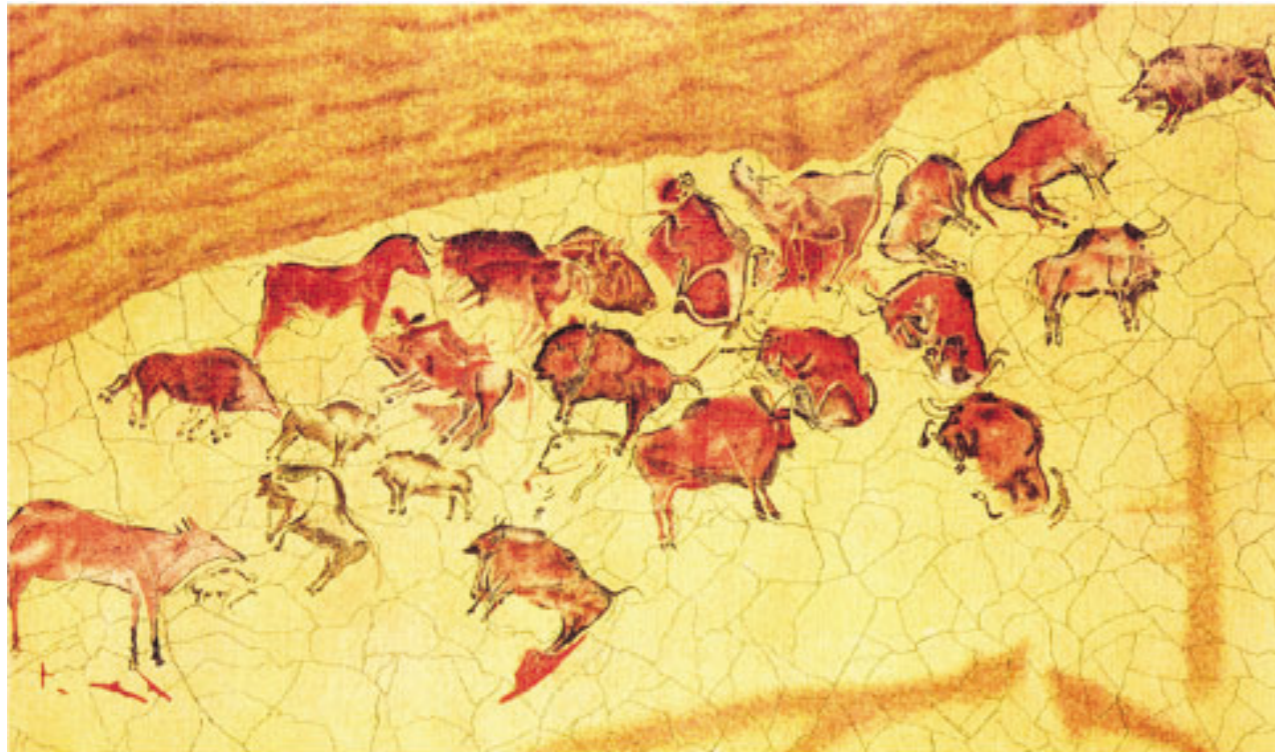
nyére alapoztam.¹²⁵ Végtelenül megörültem, amikor Madridban, a könyvek utcájában egy igazi csemegére találtam. A könyv spanyolul íródott, és fordításának Endre rögvest nekiállt.¹⁶⁶

Cogulban nincsenek magas hegyek, kisebb-nagyobb völgyekben olajfák zöldellnek. A jégkorszak végén víz folydogálhatott a völgyben, és a termékeny terület kedvezett az itt élő emberek letelepedésére. Az egész táj domborzatát magányos kövek uralják, melyek a jég visszavonulásakor maradtak hátra.²⁸ Ennek az időszaknak a végén készült a freskóművészet remeke, amikor az első földműves népek megjelentek a távoli Anatóliában.¹⁸⁹ Kis-Ázsia nyugati felén is hasonló rajzok kerültek elő a neolitikum elejéről. A rajzok között mintha párhuzam lenne a nagy távolság ellenére

Az Altamira-barlang őskori festményének egy részlete. A bölényrajz hiteles másolatát Madridban mutatják be Spanyolország, MNRM, 2006, sz.)

is. A neolitikori művészek képzeletvilágában megjelenik a bikaábrázolás, a vadászat, és a világon először megfestett, lengén öltözött hölgyek rituális tánca, amely egy történetet mesél el.

Az 1908-ban felfedezett coguli Roca dels Moros kőfülkéi a neolitikum elejéről származnak. A barlangot a környék lakossága nevezte el a „mórok sziklájának”, amelyhez a móroknak semmi közük.

Az ősember képtára az Altamira-barlangban. Ezek a csodálatos festmények a húszezer éven át fejlődő jégkori művészet csúcsát jelentik (Spanyolország, MNRM, 2006, sz.)

Nyilván azért keverték össze a neveket, mert a közelben sziklákba vájt mór sírokat találtak. Bebizonyosodott, hogy ötezer évig folyamatosan használták a „barlangot”. A kőfülkében 40 festett és 10 karcolt emberi és állati alakot találtak egy viszonylag kis helyen. Egy szint használtak a festéshez, amely lehet vörös, narancssárgás, fekete vagy ritkábban fehér, és mindig sima a festék, vagyis a színfokozás során sohasem vastagodik meg.¹²⁵ Az utóbbiak különös csoportot képeznek; kilenc női alak táncol egy törpe férfialak körül, akinek hangsúlyozott phalloszt festett az alkotó. Ezt a képet a

révült tömegtánc egy kiragadott pillanataként kell értékelnünk. A figurák elnyújtott, hajlított fekete sziluettek, némelyik szinte csak színes absztrakció. A jelenet emberalakjainak stilizált ábrázolása során világosan kitűnik a gazdaságos vonalvezetés, hiszen két nőt, kvázi láb nélkül jelenítenek meg. Ennek ellenére, valamint, hogy egyszínűek a festmények, a jelenet igen dinamikus, erőteljes.

Az előtérben már ott hever a feláldozott bikaborjú, oldalában két nyílveszővel. A kőfülkét folyamatosan a neolitikum végéig szakrális helyként használták. Erre utal az is, hogy az ábrázolások nem azonos korban születtek, a táncjelenet 8-9 ezer, a vadászcímű jelenet 4-5 ezer éves lehet, a karcolt ibér írásjelek a Kr. e. VI. századból valók. A sziklába vésett, régi ibérírással készült felirat ábécéjét már megfejtették ugyan, de a szöveg jelentése ismeretlen maradt.²⁸

A coguli művészetben a legkülönbözőbb események, történetek vegyítése jellemző, s mindezt

hihetetlen szabadsággal művelik. Kétség sem fér hozzá, hogy más ez a művészet a korábbi barlangrajzokhoz viszonyítva.¹⁸⁹

A coguli festmények korát nehéz pontosan meghatározni, mivel nem maradt utánuk sztratigrafikus törmelék. Másrészt nem találtak a sziklarajzokhoz kapcsolódó tárgyi emlékeket, amelyek a pontos időmeghatározáshoz szükségesek lettek volna.¹²⁵

A nők fedetlen kebelével és kecses, harang alakú szoknyával egy meztelen férfialak (phallosz) körül rituális táncot járnak¹²⁵ (Martin Almagro Basch⁵, Lerida, 1952, Cogul, 2007, a szerző után CSBA rajzolta)

José Luis Sanchidrián, a prehisztikus művészet kiváló ismerője megállapítja, hogy a kőkori festményeken csak nagyon ritkán jelenik meg a női alakok ábrázolása. Ez valószínűleg azzal függ össze, hogy a vadállatok elejtéséhez férfierőre volt szükség, tehát a vadászcímű jeleneteken nők nem szerepelhetnek. A női ruhák anyaga sok mindent elárul az adott társadalom életmódjáról és fejlettségéről. Ha a ruhák állatbőrből készültek, akkor a társadalomra a vadászó, gyűjtögető életmód volt a jellemző, ahol viszont a festményeken a textiltől készített ruhák láthatók, az már feltételezte a

rostnövények ismeretét, illetve termesztését. Sanchidrián is különös jelentőséget tulajdonít a coguli hölgyek harang alakú szoknyájának és darázsderékának, és megállapítja, hogy a képen egy „phalikus”, azaz a termékenységnek hódoló táncról van szó. Bár ismétlésnek tűnik, de szeretném hangsúlyozni, hogy a szoknyák itt már szövással készültek.¹⁶⁶ Más kutatók szerint az egyik női alak

egy csecsemőt tart a kezében, amely szintén a termékenységi tánc részét képezte. Úgy vélik, hogy valamilyen mezőgazdasági (termésáldást kérő) rituális jelenetről van szó, mivel a földművelést – legalábbis, mint kiegészítő élelemszerző tevékenységet – ezek a közösségek már egyértelműen ismerték.¹⁶⁷

Mi az, ami leginkább megfogott a coguli festményekben? Talán a naiv egyszerűség, ahogy a nők fedetlen kebelével táncolnak, harang alakú szoknyákban, darázsderékkel. Ezek az ábrázolási formák kísértetiesen hasonlítanak a minószi asz-

szonyok öltözködési szokásaira, bár a coguli festmények 5 ezer évvel korábbiak.¹²⁵ Amíg az őskorban a nők többségét jobbra kövérnek ábrázolták – ezt láttam Máltán és Anatóliában –, addig Cogulban már-már erotikus, gracilis alakok táncolnak. Hasonló élményt nyújtanak a freskókon a később festett minózi hölgyek Akrotiriben és Knósszoszban. Nem tudtam szabadulni attól a

zépére datálja. A helyszínen járva meggyőződtem arról, hogy nem barlangról, hanem csak egy nagyobb szikla kőfülkéjéről van szó, amelynek mennyezetét a neolitikumból származó rituális képek borítják be: a kora nem több nyolc-kilenc ezer évesnél. Egy másik helyen, a sziklafalon mézet gyűjtő asszony látható, körülötte méhek röpködnek.¹⁵⁷ Létrehozói már nem voltak barlang-

A coguli sziklamélyedést a környékeliek „barlangnak” nevezik, de a szakrális hely csupán egy kicsinyke fülke (Barcelona, Cogul, 2006, sz.)

gondolattól, hogy esetleg kulturális egybeesésről vagy véletlenek sorozatáról lehet szó. Nemcsak én vettem fel ezt a problémát, hanem már Várkonyi Nándor is foglalkozott vele. Csak megjegyezni kívánom, hogy Várkonyi¹⁸⁹ a coguli festmények keletkezésének idejét a mezolitikum középsőére teszi. Az elvégzett korszerű datálási eljárások jóval későbbre teszik a rajzok keletkezésének korát. Ezek a kompozíciók túl „modernnek” hatnak, és már nem állatbőrrel készült szoknyát viselnek a coguli hölgyek. 2007-ben megjelent enciklopédia szerzője „Coguli-barlangokról” számol be, és a vadászó-gyűjtő népeket a mezolitikum kö-

lakók. Rajzaik, alkotásaik inkább szabad téren, meredek partok falán jelennek meg.¹²⁵

Arra kerestem a választ, hogy Kréta és Cogul rajzai között van-e valami összefüggés. Közvetlen aligha, de azt tudjuk, hogy a neolitikumban a nagy anyaistenő-vallást több ezer kilométer távolságban is egymástól hasonló módon gyakorolták az emberek. Ezek a szokások úgy öltözékben, mint táncokban, bikajátékokban megközelítőleg azonos rítus szerint történtek.¹⁰⁷ Várkonyi szerint a neolitikumban nyugat felől érkezhetett egy kisebb csoport Krétára, és magával hozta a hagyományait. Szolnokon is találtak nagyméretű terra-

kotta bikákat, de, hogy a Körös-kultúra hölgyei hordtak-e harang alakú szoknyákat, arról keveset tudunk.¹⁵⁴ Vinèa közelében és Szíriában viszont találtak harang alakú szoknyás alakokat, amelyek tovább erősítik azt az elképzelésem, hogy valamikor a neolitikum elején létezett egy tekintélyes nagyságú birodalom, amely főleg földműveléssel foglalkozó ősi társadalom volt. Az egyik ilyen

Coguli programunk mellett Endre lehetővé tette számomra, hogy Barcelonát, a katalánok fővárosát is megismerjem. A Gaudí-templom (Sagrada Familia) és épületeinek látványa elgondolkodtatott, hogy az ember fantáziája milyen csodákra képes. Gaudí a templom esetében a tektonika olyan bravúrjait álmodta meg, amelynek titkát azóta sem sikerült teljesen megfejteni.²⁰⁷

Barcelona büszkesége, a Gaudí templom (Spanyolország, 2006, sz.)

ragyogó csillag az ősi kultúrák égboltján Çatal Hüyük lehetett.

Lehet, hogy túl idealisztikus a kép, de az őskori ember gondolkodása nem állt messze a ma emberétől, ha leszámítjuk a technika és az ezzel járó modernizáció vívmányait. Miért ez a nagy érdeklődés az őskori ember rajzai iránt?⁸⁶ A tudósok az emberiség fontos kulturális állomásának tartják ezeket a rajzokat. Ebbe a körbe, de már a művészet kategóriájába tartozik a „levanti stílus” remekét képező coguli tánckép-sorozat is.

El Cogul város központja (Spanyolország, 2006, sz.)

Barangoltunk Katalónia parafaerdőiben és városokkal, emberekkel ismerkedtünk. Büszkén feszítettem a Madridi Nemzeti Régészeti Múzeumban vásárolt pólóban, amelyen egy támadó bika sziluettje látszott. A gond csak az volt, hogy a bika alatt a Madrid felirat olvasható. A katalánoknál egy ilyen szituációba kerülni roppant kínos! Szerencsémre Endre megmagyarázta barátainak, szó sincs provokációról. A katalánok büszke emberek, és sok ház falára festik: „Catalunya no es Espanya!” – Katalónia nem Spanyolország!